

Örökségünk

*A Lónyayak
eltűnt és
felfedezett világa*

Örökségünk
A Lónyayok eltűnt és felfedezett világa

Megjelent gróf Lónyay Menyhért születésének 200. évfordulója tiszteletére

Örökségünk
A Lónyayak eltűnt és felfedezett világa

Tanulmánykötet

Szerkesztette:
Cieger András és Klicsu Ferenc

Tuzsér Községért Közalapítvány
Tuzsér, 2023

Felelős kiadó:
Klicsu Ferenc elnök
Tuzsér Községért Közalapítvány

A borítón Lónyay Menyhért grófi címere, 1871
(*Forrás: MNL OL K 19. KK 68. k. 106*)

A hátsó borítón:
Az Emlékév tiszteletére kiadott 80mm átmérőjű ezüst emlékérme.
Kivitelező: ÉremVerde KFT., Tervező: Kovács Zoltán szobrászművész

Nyomdai előkészítés:
Jurás László
JPG Stúdió Bt.

Készült a Greifer Press Bt.
nyomdaüzemében 1000 példányban.
Felelős vezető: Ördögh János

ISBN 978-615-01-8590-3

A kiadvány megjelenését támogatta:

Szent György Lovagrend

TARTALOM

Cieger András – Klicsu Ferenc: Előszó	9
Baracsi Endre: Lónyay 200 – A Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Értéktár küldetésének tükrében.....	11
I. A család ősei	15
C. Tóth Norbert: A Lónyai (Naményi) család története a középkorban.....	17
Pálosfalvy Tamás: Az első Lónyai a történelem színpadán: Lónyai Albert.....	58
J. Újváry Zsuzsanna: A Lónyay család és a Lónyay nők a 17. században.....	70
Mészáros Kálmán: A Lónyay család a Rákóczi-szabadságharcban.....	93
Filepné Kiss Renáta: A Lónyay család Vásárosnaményban.....	112
II. A Lónyay család értékvilága	139
Rébay Magdolna: Fiúk nevelése és oktatása a Lónyay családban a 19. században	141
Bodnár Róbert: A Lónyay család és a tuzséri gyülekezet	167
Csoma László: Lónyay Gábor (1805–1885), a gazdasági szakember	182
Bodnár Krisztián: A Lónyay család és Bodrogolaszi kapcsolata a 19–20. században	187
Lenti István: Almatermesztésünk és a Lónyay család	198
Láczy Magdolna: A Széchenyi terveit megvalósító Lónyayak	205
III. Lónyay Menyhért közéleti szerepei	223
Hamza Gábor: Lónyay Menyhért. Portrévázlat	225
Melkovics Tamás: Lónyay Menyhért 1848-a, 1848 Lónyayja. A különutas politika korlátai	232
Drabancz M. Róbert: Lónyay Menyhért publicisztikája a neoabszolutizmus sajtónyilvánosságának keretei között.....	247
Pap József: Lónyay Menyhért és a Lónyayak politikai szerepvállalása a 19. században	255
Szilágyi László: dualizmus kori választások tétje – Lónyay Menyhért politikai pályája.....	262

Kovács Kálmán Árpád: A vízügy mint a politikai élet szocializációs iskolája Lónyay Menyhért pályafutásában	282
Garas Norbert: Egy maradandó Lónyay emlékmű: A Lónyay-főcsatorna története	301
Horváth István: Lónyay Menyhért társulati tevékenysége, szerepe a Tisza szabályozásában	320
Ámik Ákos: Lónyay Menyhért tevékenysége a nyírvizek szabályozása körüli vitákban	334
Majdán János: Lónyay Menyhért és a vasutak	344
Szemerey Ádám: Lónyay Menyhért és a vasút – 150 éves a Nyíregyháza– Ungvár vasútvonal	354
Szatmári Judit: Gróf Lónyay Menyhért, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka.....	376
Sárai Szabó Katalin: Lónyay Menyhért és az iskolaügy.....	390
Kőhalmi Dezső: Lónyay Menyhért, a független magyarországi vám- és pénzügyőri tevékenység elindítója.....	399
Szakály Sándor: Dr. nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay Menyhért gróf, a Magyar Tudományos Akadémia élén (1871–1884)	411
IV. Utódok és rokonok	418
Bene János: Tuzsér a 20. században. Az Odescalchiak – Lónyay Pálma grófnő	420
Zsoldos Ildikó: Herceg Odescalchi Zoárdné gróf Lónyay Pálma első világháborús szerepvállalásai.....	428
Bagyura János: Solymászat Magyarországon. Odescalchi Jenő Zoárd emlékére	437
B. Stenge Csaba: herceg Odescalchi Miklós, a pilóta.....	446
Holmár Zoltán: Lónyay László – egy aranyarkantyús vitéz a Lónyay családból.....	467
Kiss Endre: Herceg Lónyay Elemér (1863–1946), az ember	477
Fejérdy Gergely: Epizódok Lónyay Elemér és a Habsburgok kapcsolatának történetéből.....	485
V. Levéltári örökség	501
Beke Margit: A Lónyay család címerei és címerszerzői	503

Varga János: „... ide V. Naményba hozattatván meg hidegedett tetemei”. A naményi Lónyayak az anyakönyvek bejegyzéseiben.....	518
Künstlerné Virág Éva: A Lónyay család és levéltára	534
Csatáry György: Lónyay-iratok Bereg vármegye főispánjának levéltárában	546
Kovács Áron: Lónyay-iratok a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában	561
Hermann Róbert: Egy ismert-ismeretlen napló titkai – Lónyay Menyhért naplójegyzetei az 1847–1848. évi utolsó rendi országgyűlésről.....	566
Boros Zoltán: Lónyay-levéltár vagy Lónyay-hagyaték? Lónyay Elemér és Stefánia belga királyi hercegnő iratai a Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban.....	582
VI. Épített örökség.....	593
Jobbik Eszter: Az aranyosmeggyesi Lónyay-kastély	595
Dubniczky Zsolt: A bodrogolaszi és oroszvári Lónyay kastély	621
Bugár-Mészáros Károly: A tuzséri Lónyay kastély, Eszterháza magas- kultúrájának kisugárzása	644
Sepsey Zsófia: Ybl–Lónyay–Hatvany. Az építész, az építtető és a leghíresebb tulajdonos.....	666
Bugár-Mészáros Károly: Lónya középkori temploma.....	675
Vukov Konstantin: Szemelvények a környék falusi építészetéből, fa harangtoronyok építése és az ácsmesterség	701
A kötet szerzői.....	716
Támogatók és együttműködő partnerek.....	719

ELŐSZÓ

Kedves Olvasó!

A Lónyay család talán kevésbé ismert a magyar történelemben más (fő)nemesi családokhoz képest. De higgyék el, az ő történetük is ugyanolyan gazdag és változatos, mint azon családoké, akikről hallunk televízióban, rádióban és tanulmányaink során, valamint könyvek dolgozzák fel életüket.

A Lónyay család már az Árpád-korban hallat magáról, tagjai jelen vannak a helyi és az országos közéletben, ám a II. világháború után száműzetésbe kényszerülnek és elhallgattatják őket, ahogy társadalmi csoportjuk szinte minden tagját. A nemesi származás abban az érásban nem volt életbiztosítás, hiszen még a létüket is igyekezett a rendszer eltörölni. Elfeledve, elfeledtetve azt, amit ezek a családok tettek sok-sok évszázadon keresztül településükért, megyéjükért, nem egy esetben az országért, Hazájukért.

Szervezetünk együttműködő partnereivel 2022-ben felvállalta, hogy a család egyik prominens tagja, gróf Lónyay Menyhért, e nagyformátumú és nagy munkabírással megáldott, de emberi gyarlóságoktól sem mentes államférfi előtt, születésének 200. évfordulója alkalmából emlékévvvel tiszteleg. Ugyanakkor a Tuzsér Községért Közalapítvány azt is elhatározta, hogy mivel ismereteink nem csak gróf Lónyay Menyhért személyét illetően hiányosak, felkutat és összegyűjt mindent, ami magáról a családról fellelhető.

A célkitűzés nem kicsi, de annál nemesebb. Sőt, sokrétű és nagy terjedelmű, nem csak mennyiségileg, de a történelmi eseményeket, az egykoron élők cselekedeteit figyelembe véve is. A minél eredményesebb kutatás, feltárás, publikálás érdekében szakemberek, közintézmények, közgyűjtemények és a leszármazottak bevonása elengedhetetlenné vált. Az együttműködések sikerességét bizonyítja az emlékévenben megvalósult kiállítások, könyvbemutatók, konferenciák sokasága Deregnyőn, Bodrogolasziban, Lónyán, Tuzséron, Vásárosnaményban, Nyíregyházán vagy éppen Budapesten a Pénzügyminisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia székházában, a Dunamelléki Református Egyházkerület központi épületében, valamint a miniszterelnök egykori villájában, a Budai Várban.

Kedves Olvasó!

A most kézben tartott kötet a Lónyay 200 Emlékév kapcsán megrendezésre került emléküléseken és konferenciákon elhangzott tudományos és ismeretterjesztő előadások változatos szemléletű gyűjteménye.

Kötetünk még a témával hosszabb idő óta foglalkozó kutatók számára is szolgálhat új ismeretekkel. Erősebb megvilágításba helyez az idők homályába merült történelmi eseményeket és személyeket. Sok mindent és sok mindenkit össze lehet ugyanis kötni a Lónyay családdal a magyar történelem zivataros évszázadaiból: er-

déli fejedelmeket, a Rákóczi szabadságharc eseményeit, a reformkor vívmányait, az 1848/49-as forradalom és szabadságharc, az 1867-es kiegyezés, valamint az I. és II. világháború történéseit, hogy csak a legfontosabb történelmi fordulópontokat említsük. Ám ezek mellett fontos megismerni azokat a „hétköznapi” élet eseményeit befolyásoló, alakító társadalmi szerepvállalásokat is, mint például a családnak a helyi egyházi és gazdasági életben kifejtett tevékenységét, vagy éppen az iskola- és óvodaépítést, a vízszabályozást, stb. E tevékenységek lokális szinten tették az ott élők életét könnyebbé, elviselhetőbbé. Ha csak gróf Lónyay Menyhért szerteágazó feladatait vesszük számba, akkor is hosszú a felsorolás: Tisza- és belvízszabályozás, biztosítótársaságok alapítása, pénzügyintézetek irányítása, vasútépítés, egyházi és tudományos szerepvállalás – mindez az ország vagy éppen az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és gazdasági ügyeinek intézése mellett. Lónyay Menyhért ugyanis 1843-tól több cikluson át Bereg vármegye követe, 1849-ben pedig a Szemere-kormány pénzügyi államtitkára volt, majd egyik motorja lesz a kiegyezési tárgyalásoknak. 1867-ben magyar pénzügyminiszter, 1870-től pedig közös pénzügyminiszter, majd Magyarország negyedik miniszterelnöke.

Ennek az embernek és szétágazó családjának emléke előtt tisztelegtünk az elmúlt esztendőben. A kutatómunka természetesen az emlékév lezárulta után sem fejeződik be, további terveink vannak az örökség megőrzésére. Mindazonáltal elérkezett a pillanat, hogy áttekintést adjunk az emlékév során felszínre hozott ismeretekről. Reméljük, hogy jelen kötet olvasása során Önök előtt is megelevenedik a Lónyay család eltűnt, de immár újra felfedezett világa. Tartalmas kikapcsolódást kívánva ajánljuk a közel félszáz szerző írását az Önök figyelmébe!

Cieger András
történész, az MTA doktora

Klicsu Ferenc
elnök
Tuzsér Községért Közalapítvány

SZATMÁRI JUDIT
GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT,
A DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET FŐGONDNOKA¹

Családi háttér

A kelet-magyarországi földbirtokos Lónyay család évszázadok óta támogatója volt a református egyháznak szűkebb lakóhelyén és nagyobb térben: egyházmegyében és egyházkerületben egyaránt. Lónyay Menyhért nagyapja, idősebb Lónyay Gábor (1778–1824) a tiszáninneri egyházkerület főgondnoka, egyben a sárospataki kollégium főkurátora volt. Lánya, Lónyay Florentina (1802–1885), a másik Lónyay-ágból származó Lónyay János (1796–1859) felesége lett, s ebből a házasságból származott Menyhért. Lónyay Florentina vallásos elmélkedéseit, lelki életét, de életének eseményeit is rögzítő naplóját a család később kiadta.² Döntően erről az anyai ágról hozta magával Lónyay Menyhért a református egyház iránti elkötelezettséget, felelősségvállalást hivatalos tisztségben is, amihez édesanyja révén hozzájárult az a belső vallásosság, ami egész életét végigkísérte. Laukó Károly, fiának nevelője írta le századvégi visszaemlékezésében: „Feledhetetlen és tanulságos marad Lónyay Menyhértnek az a szokása, mely minden szünidőben ismétlődött, miszerint leérkezvén Tuzséra, egybehívta a családtagokat s nevelőt, és ekként szólott: Fiaim, tisztelt nevelő úr, manaptól kezdve minden vasárnapon, az egész család templomba megyünk, had lássa a nép, hogy nekünk is szükségünk van az Úrnak házára, a józan vallásos buzgólkodásra.”³

Eszerint Lónyay Menyhértnek a református egyház iránti elkötelezettsége nem csupán őseitől örökölt hagyomány volt, melyet követve a kevés protestáns főúrból előbb-utóbb egyházkerületi főgondnok lett. Nem csupán kulturális igény, mely a reformátusságra mint a magyar nyelvű műveltség fenntartójára tekintett, hanem belső, lelki szükséglet, ami gyermekségétől kezdve családi körben ivódott belé és személyiségének elválaszthatatlan részévé vált. Abból a szempontból is figyelemre méltó ez a vonás, mert a 19. század közepétől egyre erőteljesebbé vált a protestáns egyházakban, ezen belül a reformátusban, az „elvallástalanodás” – amint ezt Szeremlei Sámuel (1837–1924), hódmezővásárhelyi református lelkész korabeli munkájában tárgyalta.⁴ Ez a folyamat már 1848 előtt elindult, a *Protestáns Egyházi*

---

¹ Jelen írás Lónyay Menyhértnek a református egyházban betöltött szerepével foglalkozik, részletes életrajzát Cieger András dolgozta fel. Cieger András: *Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok*. Második, bővített kiadás. Tuzsér, 2022.

² *Töredékek Lónyay Jánosné Lónyay Florentina emlékirataiból*. I–IV. Budapest, 1891. Az első kötet, a *Visszaemlékezések* 1849-től kezdődően tartalmazza a naplóbejegyzéseket, utolsó 1883-ból.

³ Ferkovics Tibor: *Tuzsér a dualizmus korában*. Tuzsér, 2019. 23. Idézi Laukó Károlynak a Kecskeméti nagy képes naptárban 1891-ben megjelent visszaemlékezését.

⁴ Szeremlei Sámuel: *Valláserkölcsi- és társadalmi élet Magyarországon 1848 óta*. Budapest, 1874. Erről lásd még Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, 1998. 327.

és *Iskolai Lap*⁵ hasábjain több cikkben értekeztek e jelenségről, különösen pedig arról, hogy a birtokos osztály mennyire elhanyagolja ebben a példamutatást, a falusi templomokban a földesúr padja hónapszámra üresen áll. Az 1850-es években a református papság az elvallástalanodásnak ijesztő mértékéről számolt be – bár ez a korszaknak is köszönhető –, a közbiztonság gyengülése miatt elszaporodó tolvajlásokat, rablásokat, gyilkosságokat mind az erkölcsök megingásának, az egyházhoz való hűség meggyengülésének jeleként értelmezték. Nagy Sámuel, a solti egyházmegye esperese nem merte bevinni a pusztákon át a kecskeméti egyházkerületi gyűlésre a traktuális pénztárt: „Kecskemétre pénzt vinni az itteni pusztákon igen veszélyes feladat, s ezt részemről semmi árért magamra nem vállalnám.”⁶ A lelkészek hiányolták a birtokos osztály példamutatásának elmaradását: „magunkra hagytak sok hatalmas, gazdag világiak, egyházzal, vallással, pappal, templommal, iskolákkal semmit nem gondolnak, mintha bizon mi volnánk okai, hogy a vármegye zöld asztalánál nem ülhetnek, s a szuperintendencionális gyűlésen is kardosan nem vitatkoznak. Őket rója meg az utókor, nem minket, mi teszünk mindent, mit a közjóra erőtlenekek tehetünk” – írta Terhes Sámuel esperes.⁷

Az előzőek felvázolása után különösen érdekes, hogy Lónyayra nem ez volt jellemző. Életében, közéleti és egyházi munkálkodásában a hagyományos protestáns erkölcsiség normáit követte. Ennek oka neveltetésében, a családi háttérben található.⁸ Édesanyját, Lónyay Jánosné született Lónyay Florentinát mély, belső vallásosság jellemezte. Tapasztalva saját gyermekkorában a családtól való elszakítottság fájalmát,⁹ gyermekkori élményeiből tanulva Lónyay Jánosné igen nagy hangsúlyt fektetett gyermekei, négy fia és egy leánya, nevelésére – az apa az első években teljesen az anyára hagyta ezt a feladatot. Ezek az első évek döntő befolyással voltak Lónyay Menyhért személyiségének kialakulására – pl. arra is hatással volt, hogy napló vezetett –, a valláshoz való viszonyára s arra, hogy haláláig igen szoros kapcsolatot ápolt édesanyjával.

---

⁵ A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842-ben indult első országos protestáns egyházi lapként Török Pál pesti református és Székács József pesti evangélikus lelkész szerkesztésében. A szabadságharc után 1858-ban jelenhetett meg ismét immár Ballagi Mór szerkesztésében. Mint legfontosabb fórum minden egyházi történésről hírt adott, de vitának, véleménynek szintén helye volt a lapban.

⁶ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL) A/1. b Püspöki levéltár 1850–1859, Fe 24. Nagy Sámuel solti esperes levele Polgár Mihály szuperintendenshez. Szabadszállás, 1853. ápr. 24.

⁷ Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára (TIREL) 1. B/LXXXVII. 37.050/555 Terhes Sámuel gömöri esperes levele Apostol Pál szuperintendenshez. Rimaszombat, 1856. szept. 4.

⁸ A Lónyay családról lásd Rébay Magdolna: A fiúk nevelése és oktatása négy arisztokrata családban (gr./hg. Lónyay, br. Mednyánszky, br. Podmaniczky, br. Splényi) a dualizmus korában. In: *Iskola a társadalmi térben és időben* VII. Pécs, 2021. 37–47. Valamint Rébay Magdolna tanulmányát a jelen kötetben.

⁹ *Töredékek*. I. kötet 1–16. A pedagógiával, gyermekneveléssel foglalkozóknak igen érdekes olvasmány e napló bevetője, melyet leánya, Lónyay Etelka édesanyja elbeszélései alapján írt meg – nemcsak a 19. század eleji Angliának, hanem Magyarországnak is megvannak gyermeknevelés terén a horroszisztikus történetei.

Naplójában jegyezte fel Lónyay Jánosné az 1867-es évről, hogy a telet Pesten töltötte, mivel gyermekei közelében szeretett volna lenni.¹⁰ Az igen elfoglalt Lónyay Menyhért (az osztrák-magyar kiegyezés időszaka!), ha csak 2–5 percre, de naponta benézett édesanyjához, aki azt tanácsolta neki: mindig legyen nála egy kis notesz, hogy abba feljegyezzen minden ígéretet, találkozói időpontot, hiszen nem lehet mindent, fejben tartani, s ha valamiről elfelejtkezne, akkor a csalódottak ellenségei lehetnek. Ezentúl mindig Lónyaynál volt a legendássá vált vörös kötésű kis könyvecske.

Az anya mellett töltött gyermekkor, a belső vallásosság kialakulása után Lónyay Menyhért 1832-ben került fel édesapja, Lónyay János felügyelete alá, aki a Helytartótanácsnál vállalt hivatalt Budán, s fiát a piaristák budai gimnáziumába íratta be. Pest-Budán ebben az időben egyetlen református templom volt (Óbudát, mely külön város volt, nem számítva): a mai Kálvin téri, egykori Széna téri templom 1830-ban készült el. Lelkésze 1796 óta Báthori Gábor, egyben dunamelléki szuperintendens volt. A pesti protestáns – református, evangélikus – jelenlét nem tekintett vissza hosszú múltra. Csak a türelmi rendelet (1781) után telepedhetett meg protestáns a városban, szerezhettek ott tulajdont. A pesti református egyházat tulajdonképpen a különböző egyházi tisztségeket is viselő református nemesek, főnemesek alapították meg 1796-ban és választották lelkésznek a nagy teológiai tudással rendelkező, elismert hitszónok Báthori Gábor, dunapataji lelkészt, aki maga is nemesi származású volt.¹¹ Mire Lónyay Menyhért befejezte gimnáziumi, egyetemi tanulmányait, a pesti eklézsiának új lelkésze volt Török Pál személyében. Báthori Gábor lelkész, az 1838-as árvíz¹² után lemondott a pesti papságról, s a szuperintendensséget megtartva fiához, a nagykőrösi lelkész ifjabb Báthori Gáborhoz költözött. Az új pesti pap, Török Pál egy újabb generáció képviselője volt, aki nagy lendülettel vetette bele magát az egyházi élet, a protestáns egyházi irodalom felvirágoztatásába.¹³ Ekkor készültek el a pesti egyház első nyomtatott adónévsorai, az első az 1841-es esztendőből.¹⁴ Az évtized elején még egyik Lónyay családtag sem szerepel a névsorokban; előbb nagybátyja, Lónyay Gábor tűnik fel az adófizetők között, majd 1847-ben az immár nős Lónyay Menyhért táblabíró nevét is olvashatjuk. Az 1850-es évek kimutatásaiban hasonlóképpen, előbb Lónyay Gábor tért vissza Pestre, majd az 1859. márciusban kiadott nyilvántartásból megtudjuk, hogy Lónyay Menyhért, Sas utca 6. szám, két évről fizetett 20 forint, 50 krajcárt.¹⁵

---

¹⁰ *Töredékek*. I. kötet 153. sköv.

¹¹ Szatmári Judit: Báthory Gábor, a gyülekezetalakító és templomépítő prédikátor. In: *Reformátusok Budapesten*. Szerk. Kósa László. I–II. kötet. Budapest, 2006. I. 483–494.

¹² Az 1838-as pesti árvíz idején Lónyay János, mint a nádor által kinevezett biztos irányította a mentési munkálatokat.

¹³ Kiss Áron: *Török Pál élete*. Budapest, 1904.; Szatmári Judit: Török Pál pesti lelkészsége. In: *Reformátusok Budapesten*. I. 495–501.

¹⁴ RL D/7 Pesti egyházi iratai, Vegyes iratok 4. doboz

¹⁵ Uo.

Pályakezdés

A pályakezdő Menyhért előtt két út állt: vagy apja, a kormánypárti, konzervatív Lónyay János útján halad tovább, vagy nagybátyját, Lónyay Gábor (1805–1885) ellenzéki politikust követi, aki a pozsonyi országgyűléseken az ellenzék egyik hangadójaként szerepelt, segítette Kossuth Lajos politikai pályakezdését és végig támogatója maradt. Menyhért nagybátyja példáját követte s ezen az úton jutott el 1849-ben a Szemere-kormány pénzügyminisztériumi államtitkári tisztére. 1840-es években Pest a nemzeti gondolat központjává vált: ebben szerepe volt a református egyháznak is, mivel a politikusok közül többen úgy gondolták, hogy a magyarosítás eszközeként célszerű lenne a hazai két protestáns egyház unióját megvalósítani, s így a döntően magyar nemzetiségű református egyház pozitívan hatna a háromnemzetiségű, magyar-német-szlovák evangélikus egyházra.¹⁶

Az uniót népszerűsítette Kossuth Lajos is, újságcikkei jelentek meg az egyházi-világi sajtóban egyaránt. Az uniós mozgalom jegyében született meg az első protestáns lap, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*, melyet a két pesti protestáns pap, Székács József magyar evangélikus¹⁷ és Török Pál református lelkész közösen szerkesztett. Az uniót előkészítendő felmerült a pesti közös protestáns főiskolai gondolata,¹⁸ bizottság jött létre kidolgozni a megvalósítás lehetőségét, gyűjtés indult az iskola anyagi alapját biztosítandó. Igaz, hogy az unió nem valósult meg több okból sem: eleve a hittételekben lévő különbségek sokkal nagyobb súllyal estek latba, mint azt a világi politikusok gondolták, ugyanakkor nem egységes egyházakról beszélünk, nem volt központi irányítás alatt sem az evangélikus, sem a református egyház. A szuperintendenciák autonóm szervezetek voltak, közös tanácskozásaikon, a generális konventen hozott határozataik ajánlások voltak, melyet saját kerületi közgyűlésükben hagytak jóvá. Ötven évnek kellett eltelnie, míg egészen más körülmények közepette egységesült a református egyház az 1881-es debreceni zsinaton. Tehát az 1840-es évek igen mozgalmas és új kezdeményezések kora volt a pesti református egyházban, ahol az önállóvá váló, Pesten házasodó Lónyay Menyhért is egyháztag lett. Lónyay és Török Pál kapcsolata ekkorra datálható, a kettejük közötti levelezésből Lónyay Menyhértnak a lelkészhez írt levelei ismertek. Jóllehet nem túl nagyszámú, mindössze 19 levél,¹⁹ alapján megállapítható, hogy szoros baráti kapcsolat alakult ki kettejük között, ami különösen az 1860–1870-es évekre igaz. Lónyay az első, még igen hivatalos hangú levélben egy másnapi ünnepségre hívta a tizenhárom évvel idősebb lelkészt.²⁰ A későbbiekben

¹⁶ Szász Lajos: A protestáns uniómozgalom története a dualizmus korában. *Egyháztörténeti Szemle* 18. évf. (2017) 4. sz. 5–41.

¹⁷ Székács József püspök visszaemlékezései. Szerk. Kertész Botond. Budapest, 2008.

¹⁸ Kertész Botond: A pesti protestáns főiskola és az evangélikus egyház. *Egyháztörténeti Szemle* 6. évf. (2005) 1. sz. 62–78.

¹⁹ Ráday Levéltár C/93 Török Pál iratai, levelezés: 605. számú Lónyay levél 1846-ból, a 2735. és 3019. szám közötti többi tizennyolc levél többsége az 1870-es évek második feléből származik és különböző egyházkerületi ügyeket érint, az utolsó pár darab az 1881-es debreceni zsinattal kapcsolatos.

²⁰ RL C/93 605. Lónyay Menyhért levele Pest, 1846. szeptember 19. „Nagytisztelétű Úr, tisztelt

a levelek előbb „Kedves barátom és kollégám!”, – később „Kedves Püspököm!” megszólítással kezdődtek. Mivel a legtöbb hivatalos ügyet Pesten személyesen megbeszélhették, így a nem egészen másfél évtizednyi püspök-főgondnoki kapcsolatuk alatt kevés tárgyban volt szükség levélváltásra. Személyes barátságukat mutatja az a levél,²¹ melyben Lónyay Menyhért megköszönte Töröknek, hogy fia számára nevelőt ajánlott. Nagyon elégedett volt az ifjú Szóts Farkassal, akinek későbbi pályafutása mutatja rátermettséget, hiszen később a pesti református teológiai akadémia professzora lett.²²

Az 1848 előtt induló személyes kapcsolatot a szabadságharc eseményei, majd a bukás és megtorlás egy időre félbeszakította. Az 1850-es évek második felében kerültek ismét egymás közelébe és alakult ki közöttük az a baráti kapcsolat, melynek szálai azután szorosán fűzték őket egymáshoz egészen Török haláláig.

Az önkényuralom évei

1859. szeptember 1-én jelent meg a protestáns pátens, majd másnap az azt kísérő miniszteri utasítás, mely a magyarországi protestáns egyházak, az evangélikus és a református, autonómiájának egyszer s mindenkorra véget vetett, vagy vetett volna.²³ A protestáns pátens kiadását követő országos ellenállásban, mely végül a kormányzat meghátrálásához vezetett, és megmutatta a neoabszolutista rendszer gyengeségét, kedvező alkalom adódott a protestáns egyházak világi képviselőinek, köztük Lónyay Menyhértnak, hogy egyházuk támogatása mellett visszatérjenek a politika élet mezejére.²⁴

Az 1848/49-es szabadságharc leverése után a Magyarországot a Habsburg-birodalomba beolvasztani kívánó abszolutista rendszernek a hazai protestáns egyházak önállósága is a megszüntetendők listáján szerepelt. A magyarországi protestantizmus több évszázados önállóságát békekötések garantálták, s a 18. század vértelen ellenreformációja után előbb II. József türelmi rendelete (1781), majd az országgyűlésen hozott 1792:26. törvény biztosította, hogy ugyan nem egyenrangúak a katolikus államvallással, de a protestáns egyházak saját autonómiával élhettek. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a saját maguk alkotta törvényeik szerint szabályozva működhettek, az uralkodó főfelügyeleti jogot gyakorolt, jóváhagyásával léphettek életbe a felterjesztett egyházi törvények, a kánonok. A magyarországi református egyházra kialakulása óta jellemző volt a sokszínűség, hiszen a királyi Magyarországon, a török hódoltságban, Erdélyben és Partiumban jött létre az öt

---

barátom! Igen sajnálom, hogy ma nem lehetett szerencsém. Ami a nyelvet illeti a holnapi ünnepélynél, az minden esetre a magyar leendő. Délután 5 ½ órakor a kocsit küldendém. Atyám előre örvend, hogy ez alkalommal személyesen találkozhatni kegyeddal alkalma leendő. Magamat szíves baráti indulatjába ajánlván maradok tisztelője. alázatos szolgája Lónyay Menyhért”.

²¹ RL C/93 2818. Lónyay Menyhért levele 1876.

²² Szóts Farkas (1851–1918) 1876. június és 1877. szeptember között volt a Lónyay családban házitánító.

²³ Szatmári Judit: *A református egyház a neoabszolutizmus éveiben 1850–1860*. Budapest, 2015.

²⁴ Szatmári Judit: A politikai élet színtere? Avagy világiak részvétele a protestáns egyházi gyűléseken az 1850-es években. *Aetas*, 27. évf. (2012) 1. sz. 53–70.

egyházkerület, püspökség vagy szuperintendencia. Az egyházkerületek különböző kánonokat követtek, más-más tradíciók szerint éltek, ezek egységesítésére, az első közös kánonoskönyv megalkotására az 1791-es budai zsinaton került sor. A budai kánonok szentesítése az uralkodó részéről ugyan nem történt meg, így hivatalosan nem léptek életbe, ám rendelkezései iránymutatóul szolgáltak az egyházkerületeknek. A budai zsinat abból a szempontból is fontos volt, hogy itt szilárdult meg az a zsinat-presbiteri elv, mely szerint a döntéshozó, vezető testületekben lelkészek és világi tisztségviselők egyenlő számban ültek. Az egyházmegyékben, az egyházkerületekben az esperesek, szuperintendensek mellett segédgondnokok, főgondnokok és egyenlő számban lelkészi és világi tanácsbírák/assessorok vettek részt a közgyűléseken. Az egyházkerületek főgondnokai többnyire protestáns főúri családokból kerültek ki, mint az őshonos Ráday, Teleki, Vay család vagy a betelepült Wartensleben, Degenfeld család. Az egyházmegyékben jórészt a birtokos köznemesség töltötte be ezt a szerepet, akik hagyományosan a vármegyék tisztségviselői is voltak, s így egyházukat a világi kormányzat terén tudták képviselni. Ez a jól működő szisztéma borult fel 1850-ben, amikor Haynau tábornagy február 10-i rendeletével a protestáns egyházak önkormányzatát felfüggesztette.²⁵ Ennek az ostromállapot idejére szóló, kilenc pontos rendeletnek legsúlyosabb intézkedései közé tartozott, hogy megszüntette a világi tisztségviselők működését, és a gyűléstartást is szigorú feltételekhez kötötte. Ezentúl egyházi gyűlést előzetes engedélyeztetés után csak a kormányzat képviselője jelenlétében lehetett tartani, melyen világi résztvevő csak meghívott, ügynevezett „bizalmi férfiú” lehetett. A Haynau-féle rendelet az evangélikus egyházat még súlyosabban érintette, mivel ezen túlmenően három szuperintendensét hivatalából felmentette és adminisztrátorokat nevezett ki helyükbe. A reformátusoknál maradhatott a négy szuperintendens, még Szoboszlai Pap Mihály is Debrecenben, ahol 1849-ben a nagytemplomban hirdették ki a *Függetlenségi Nyilatkozatot*.

Bauhofer György budai evangélikus lelkész jegyezte fel naplójában a Haynau-féle rendeletről: „Kevesen gondolták, hogy ezzel a rendelettel új, méghozzá tíz éves szomorú korszaka következik a protestáns egyháznak. Egyeseket elaltatott a provizórikus szó, másokat az ostromállapot félemlített meg. Kevesen látták meg rögtön nagy horderejét, hogy ez szétrombolja a magyarországi protestáns egyházak zsinat-presbiteri rendszerét, amennyiben az egyházi és világi rend feddhetetlen férfait egyházi hivatalokról leteszi és önkényesen másokat, meghatározott fizetéssel, mint szuperintendencionális adminisztrátorokat állít be, akiket az egyház sem nem választott, sem nem ismert el.”²⁶

Ezek után az ostromállapotban az egyházkerületek két lehetőség között választhattak: vagy elfogadják a Haynau-féle rendelet általi korlátozott formát s a saját

---

²⁵ A rendelet szövege több helyen olvasható. *Állam, egyház, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. (Dokumentumok)* Szerk. Balogh Margit – Gergely Jenő. I. k. 1790–1944. Budapest, 2005. 188–190.

²⁶ Bauhofer György kéziratosa naplója 1849–1859. A másolatot készítette Karner Károly 1929-ben. Evangélikus Teológiai Akadémia Könyvtára (A 3043.) 2–3.

kánonjaik szerint „törvénytelen” közgyűlést hívnak össze, vagy nem tartanak egyáltalán gyűlést, várva az ostromállapot feloldására, s a szuperintendensek levelezés útján kikérve az esperesek véleményét egy személyben intézzék az egyházi ügyeket.

Érdekes megfigyelni, hogy a református világiak miként reagáltak erre a helyzetre. A dunamelléki egyházkerület először a gyűléstartás ellen volt, mivel 1849 júliusában, amikor „szinte állva” tartották meg utolsó gyűlésüket, a bizonytalan jövőre gondolva felhatalmazták Polgár Mihály szuperintendenst, hogy egyedül vigye a kerület ügyeit.²⁷ Más egyházkerületek viszont tartottak az ostromállapotban is közgyűlést, s ha csak így lehetett, hívtak rá világiakat is „bizalmi férfiú” nevezet alatt. Már aki elfogadta így a meghívást.

Lónyay Gábor, Lónyay Menyhért nagybátyja, aki a tiszánineni egyházkerületben a főgondnok helyettese (segédgondnok) volt, azok táborába tartozott, akik szerint, ha törvényesen megválasztott gondnokként, tanácsbíróként nem vehetnek részt a gyűlésen, akkor távol maradnak. Így 1851-ben egyenesen megírta Apostol Pál szuperintendensnek, hogy mivel a gondnokokat letették tisztükről, nem megy gyűlésre, arra különben sincs szükség.²⁸ Ezzel szemben például Vay Ábrahám ugyanabban az egyházkerületben – szintén 1851-ben – azt az álláspontot képviselte, hogy épp a bajban nem szabad egyedül hagyni a papokat, az egyháznak minden támogatásra szüksége van.²⁹ Hogy Lónyay Menyhért melyik utat választotta volna, nem tudjuk, hiszen ebben az időszakban nem hagyhatta el tuzséri lakóhelyét. 1849-ben a világosi fegyverletétel után ő is bujdosni kényszerült, majd apja segítségével külföldre menekült, ahonnét 1850-es amnesztia rendelet után térhetett haza, egyelőre lakóhelyére, Tuzsérra internálva egészen 1854-ig. Ezt az internálást az ostromállapot végével jó politikai magatartására tekintettel oldottak fel, és ezután vehetett ismét részt a közéletben. A visszavonultság éveit naplója tanúsága szerint „a protestáns ügy, a biztosítás, az irodalmi tevékenység, földhitel ügy, gazdasági egyesületek” kínáltak cselekvési lehetőséget.³⁰

Akár tartottak gyűlést, akár nem, 1852 újabb fordulatot hozott a protestáns egyházak életében – a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a birodalom oktatásügyét egységesíteni kívánva, kiadta a középiskolák átszervezéséről rendelkező *Organisationsentwurfot* – ehhez a rendelethez köthetjük a szaktanári rendszerű, nyolc osztályos, érettségig adó gimnázium megalkotását.³¹ A rendelet önmagában, a magasabb színvonalú és egységesített oktatás megteremtése pozitív célkitűzés volt, ám megjelenésekor előírásainak egyetlen református középiskola sem felelt meg.³² 1848

²⁷ RL A/1.a Egyházkerületi jegyzőkönyvek 8. k. 1849-dik évi Jegyzőkönyv 1. pont

²⁸ TIREL 1. B/LXXII. 32.889/200. Lónyay Gábor levele Apostol Pál szuperintendenshez. Deregyőő, 1851. ápr. 21.

²⁹ TIREL 1. B/LXXII. 32.875/186 Vay Ábrahám levele Apostol Pálhoz. Berkesz, 1851. ápr. 12.

³⁰ *Lónyay Menyhért naplója 1860–1861.* Szerk. Deák Ágnes. Budapest, 2004. 7–9.

³¹ Zibolen Endre: Nevelésügyünk az önkényuralom korában. In: Felkai László – Zibolen Endre: *A magyar nevelés története.* II. k. Budapest, 1993. 6–69.

³² A protestáns iskolák között az első, az előírásnak megfelelően átszervezett református gimnázium a nagykőrösi volt 1853-ban, híres tanári karával: Arany János, Mentovich Ferenc, Ács Zsigmond,

előtt a protestánsok egyházi autonómiájának szerves része volt iskolai autonómiájuk is, a saját erőből fenntartott iskolákat maguk igazgatták. Ám most, akarták vagy sem, az iskolaügyben döntést hozni nem tűrt halasztást, hiszen a protestáns iskolák elveszíthették nyilvánossági jogukat, ha nem felelnek meg a minisztérium előírásainak. Ha egy iskolának nem volt nyilvánossági joga, akkor az magánintézetként működhetett, vagyis nem adhatott érvényes bizonyítványt, diákjainak vizsgatételre más, nyilvánossági joggal rendelkező intézménybe kellett mennie – s ez idővel elnéptelenedésüket, elsoványodásukat okozta volna. Sürgősen lépni kellett, még ha kényszerűségből el is fogadták az egyházkerületek a felülről hozott döntést, az átszervezésnek súlyos anyagi vonzata volt. S ebben a helyzetben összefogásra volt szükség a lelkészi és világi vezetők között. Ez a fordulópont a világi tisztségviselők magatartásában, ekkor kezdtek visszatérni az egyházi közéletbe – s mindeközben 1854-ben az ostromállapotot is feloldották, s némi könnyítéssel egy ideiglenes állapot lépett életbe egészen 1860-ig. Az egyházkerületek iskolai bizottmányokat hoztak létre, hogy megtárgyalják a szükséges lépéseket. Lónyay Menyhért, felszabadulva az internálás alól, aktív részese lett a megélénkülő egyházi életnek, 1858-ban a dunamelléki református egyházkerület beválasztotta iskolai bizottmányába: „A dunamelléki egyházkerület az oskolai bizot[t]mány tagjává nevezett; – nem mulaszthatom el ezen megtiszteltetésért őszinte köszönetem nyilvánítani, s miután legszentebb kötelességemnek esmerem egyházi és oskolai ügyünket, mindenütt, hol arra alkalom adatik, szolgálni.”³³

Az iskolaügyben meginduló mozgolódás 1856-ban országos mozgalommá vált, amikor Bécsből megküldték a magyarországi protestáns egyházkerületeknek a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban alkotott új egyházalkotmányt, egyelőre még tervezetként, „*Entwurf*”-ként véleményezésre. Az *Entwurf* egységes elutasításban részesült mind a négy református, mind a négy evangélikus egyházkerület részéről. Tehát az 1850-es évek protestáns egyháztörténetével behatóbban foglalkozva láthatjuk, hogy a protestánsok ellenállása nem a pátenssel kezdődött, 1859 a csúcspontja volt az évtizedes ellenállásnak. Az *Entwurf* abból a szempontból is fordulat volt, hogy itt szembesültek a protestánsok azzal: az iskolaügynél nem áll meg a minisztérium, hanem az egész egyházi szervezetet át akarja formálni a kormányzati céloknak megfelelően. Behozná például az osztrák protestánsok mintájára a magyar protestánsoknál is az egyházi főtanácsot, mint legfőbb egyházi szervet, melynek tagjait az uralkodó nevezi ki és állami fizetést nyernek, vagyis a legfelső irányítás nem választott egyházi képviselők kezében lenne. A Habsburg kormányzat a mindig gyanakodással figyelt protestáns egyházakat felülről szervezve kívánta átalakítani, megszüntetni az eddigi zsinat-presbiteri elvet – végérvényesen elejét venni, hogy politikai mozgalmak egyházi színekben indulhassanak. Bécsben toposz volt, hogy a nagy létszámú protestáns gyűlések tulajdonképpen politikai ösz-

---

Szász Károly, Szilágyi Sándor. Lásd Ádám Gerzson – Jó Imre: *A nagykőrösi ev-ref. főgimnázium története*. Nagykőrös, 1896. 200. 210.

³³ RL Lónyay Menyhért levele ifjabb Polgár Mihály egyházkerületi világi főjegyzőhöz, Tuzsér, 1858. július 13.

szjövetelek, ahol mindenféle felügyelet, kontroll nélkül a kormányellenes erők gyülekeztek. Ez messze nem volt így, ha egy-egy ünnepélyes gyűlésmegnyitó istentiszteleten, különösen például szuperintendens felszentelésén vagy főgondnok eskütételén nagy létszámú közönség jelent is meg a templomokban, a tulajdonképeni tanácskozásokon, a gyűléseken már csak az ügyvitellel konkrétan foglalkozók maradtak. Minden esetre 1856-ban az egyházkerületek egységesen visszautasították az *Entwurf*-ot – evangélikusok és reformátusok egyaránt – sorra készültek az uralkodóhoz a folyamodványok s megindultak az egyházi deputációk az uralkodóhoz, melyben már ismét szép számmal vettek részt a világiak. 1857 áprilisában a református szuperintendenciák nagy létszámú küldöttsége járult Bécsben Ferenc József elé s kérte az uralkodótól, hogy kegyesen engedélyezze zsinat összehívását – ennek a deputációnak tagja volt Lónyay Menyhért is, az uralkodó előtti beszédet pedig apja, Lónyay János mondta el; szavaira az uralkodó kegyesen válaszolt: „Kérelmeiket figyelmesen megfontolván, látni fogom, mennyire teljesíthetem kívánságaikat. Legyenek meggyőződve, hogy én helvét hitvallású alattvalóimnak csak javát kívánom, ellenben elvárom, hogy önök is nekem igaz bizalommal és hív ragaszkodással megfeleljenek.”³⁴ A következő hónapban, 1857 májusában látogatott Ferenc József hitvesével először Magyarországra, s az uralkodópár útja előtt a kormány igyekezett intézkedéseivel az uralkodó kedvező fogadtatását biztosítani. A hangulatkeltés része volt vagy sem, hírlapok útján elterjedt, hogy az uralkodó magyarországi tartózkodása alatt fogják engedélyezni a zsinattartást, sőt ezt egyenesen Debrecenben fogják kihirdetni.³⁵ Erre természetesen nem került sor, hiszen a kormányzatnak nem ilyen tervei voltak. Mindenesetre az evangélikus és református egyháznak lelkészi és világi képviselői nagyszámú küldöttséggel tisztelegtek Ferenc József és hitvese előtt a budai várban, ahol ismét biztatóan elhangzott: „a protestáns egyház ügyei atyai gondoskodásának tárgyai”.³⁶ Ehhez képest a két év múlva megjelenő protestáns pátens derült égből villámcsapásként érte a protestánsokat, nem ezt várták ilyen előzmények után.

Közéleti aktivitás egyházi téren: küzdelem a protestáns pátens ellen

Bécsben egy percig nem volt kérdés, hogy az új protestáns egyházalkotmány ügye nem zsinaton fog eldőlni. Már 1850-ben kész volt egy 101 paragrafusból álló egyházi törvénytervezet a magyarországi protestánsok számára, csupán uralkodói jóváhagyásra várt bevezetése előtt, amikor az evangélikus vallású Mária Dorotytya főhercegnő, József nádor özvegyének közbenjárására ez elmaradt.³⁷ 1855-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium stratégiát változtatva bécsi tanácskozásra hívta magyarországi evangélikus és református lelkészek csoportját és véleményeztette tervezetét. Jóllehet a lelkészek nem titkolták: aligha nyer bármilyen Bécsből

³⁴ Az 1857-es küldöttség és a többi deputáció története lásd Szatmári, 2015. 164. sköv.

³⁵ Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. I–III. k. Budapest, 1922–1932. II. 11–113., 142.

³⁶ Szatmári, 2015. 173.

³⁷ Bauhofer napló 8–11.

küldött egyházalkotmány elfogadást, hiszen a protestánsok ragaszkodnak ahhoz, hogy azt saját zsinatukon alkossák meg, a következő évben mégis kiküldték *Entwurf* néven a tervezetet. Ám az 1856-os kudarc sem tántorította el a kormányzatot szándékától, hogy ezúttal már nem tervezetként, hanem uralkodói rendeletként adja ki a protestáns pátent. Ez a lehető legrosszabbkor jelent meg – ugyan a győztes itáliai hadjárat után akarták kiadni, de a vesztes solferinói csata³⁸ után jelent meg, amikor nyilvánvalóvá vált a rendszer gyengesége. Ráadásul Magyarországon mindenki, pártállástól függetlenül elégedetlen volt a fennálló helyzettel, a konzervatív arisztokrataktól kezdve egészen a 48-as pártiakig. Azzal, hogy a kormány részéről a vallási elnyomás, erőszak megjelent, lehetőséget adott az ellenzéknek ebből fegyvert kovácsolni. Az nem kérdés, hogy a református egyházban a lelkészek nem fogadták volna el a felülről rájuk erőszakolt pátent³⁹ – az erőszakkal felosztatott gyűlések, szolgabíró elé idézések, pénz és börtönbüntetések ellenére sem. Ugyanakkor az is igaz, hogy az egyházakat támogató világiak egyúttal politikai céljaikat is elérhették a pátens elleni küzdelemben, a fennálló rendszer megbuktatására törekedtek. A nagy öregek mellett mint Vay Miklós báró,⁴⁰ itt volt a feltörekvő ifjú politikusnemzedék, akik 1848-ban épp csak megjelentek a közélet színterén. Most tette készen várták, hogy a politika színpadára újra belépjenek. Köztük volt Tisza Kálmán és természetesen Lónyay Menyhért is. Lónyay naplójának 1860. december 31-i bejegyzésében visszatekintett az elmúlt esztendőre és felidézte a protestáns pátens elleni küzdelem napjait: „Ezen elmúlt év kezdetén a protestáns ügy foglalatoskodtatott, mely törte meg legelébb az absolutismust.”⁴¹

1859 szeptemberében épp Tuzséron tartózkodva olvasta újságból a protestáns pátent, s rögtön írt Balogh Péter helyettes szuperintendensnek⁴² és Tisza Kálmánnak – „s akkor előre megmondám, mi lesz a vége. Tudtam, hogy ha egységes és állhatatos az akaratumk, minden vallásbeli jogaink visszaszerezzük. [...] Furcsa volt mégis a protestáns ügy, mily nagyszerű ellentállást mutatkozott! Pedig ha valódiilag megfontoljuk, mi, kik az ellentállást csináltuk, mily gyengén állottunk, kivált eleinte, csudálkozunk kell azon az erőn, mit néhány erélyes ember egy jó ügy mellett

³⁸ A Habsburgok itáliai birtokainak elvesztéséhez vezetett a solferinói csatavesztés.

³⁹ Az evangélikus egyházban más volt az helyzet. A nemzetiségi megoszlás kirajzolódott a protestáns pátens elfogadása vagy elutasítása terén, a szlovák és német egyházközösségek egy része elfogadta a pátent és új egyházkerületet alkottak. Gottas, Friedrich: *Die Frage des Protestanten in Ungarn in Ara des Neoabsolutismus*. München, 1965. 132–142., 155–161.

⁴⁰ Báró Vay Miklós (1802–1894) 1840–1849 között a tiszántúli református egyházkerület főgondnoka, 1860–1894 a tiszáninneni református egyházkerület főgondnoka. Lásd *Emléklapok br. Vay Miklós életéből*. Lévy József bevezetésével. Budapest, 1899.

⁴¹ Lónyay 2004, 95–97.; Lónyay tevékenysége a protestáns patens ellen Cieger 2022. 59. sköv.

⁴² Balogh Péter 1855-ben Szoboszlai Pap István halála után lett, mivel választást nem lehet tartani, helyettes szuperintendens hivatalban legidősebb esperesként. Majd 1860-ban választották meg szuperintendensnek. Lónyay említett levele nincs a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában az 1859–1860-as püspöki iratok között. Lehetséges, hogy nem Debrecenbe, hanem egyenesen Nagyszalontára küldte levelét, ahol Balogh Péter pap volt. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára II. 1-bb 13. kötet Egyházkerületi iktatókönyv 1359.

kifejteni képes.”⁴³ Ezeket a sorokat olvasva, mintha magán Lónyay Menyhérten, Tisza Kálmánon és Vay Miklóson múlt volna, hogy végül az uralkodó 1860. május 15-én kénytelen volt a protestáns pátenszt visszavonni. Ha nem is egyedül a világiak érdeme a pátens bevezetésének kudarca, de támogatásuk, szervezőkészségük, a logisztika, mellyel az ország minden pontjába eljuttatták a híreket, pótolhatatlan támogatást jelentett. Hiszen a lelkészek nem hagyhatták el huzamosabb ideig szolgálati helyüket, a postai levélforgalmat pedig ellenőrizték. Lónyay Menyhért és Tisza Kálmán együtt járták az országot, egyik egyházkerületi gyűlésből a másikba, szervezték az ellenállást. S ha szó szerint nem is áll, hogy „... a debreceni papok és világiak mind [...] meg voltak ijedve. Végünk van, mondák és írák nekem, itt senki sem tudja, mit csináljon, oly nagy a confusio. [...] a papok mind kivétel nélkül féltek, kivált eleinte. Balog P[éter] ugyan még legvitézebb volt, de Török, Székáts, sőt az öreg Nagy Mihály⁴⁴ is csak unszolás és erőltetésre állták meg a helyük.”⁴⁵ – Lónyay egyik élharcosa volt az ellenállásnak a református egyházban. 1860 év elején a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* első számát az ő cikke miatt tiltották be.⁴⁶ Ugyanott a 8. számban az egyházi közalap felállításának szükségességéről írt vezércikket.⁴⁷ Ott volt január 11-én a nevezetes debreceni kistemplomi egyházkerületi gyűlésben, amely a felszólítás ellenére sem oszlott fel, hanem a pátens elleni tiltakozó feliratot fogalmazott meg. A tiszántúli egyházkerület küldöttjeként részt vett január második felében a négy református és a bányai evangélikus szuperintendencia közös bécsi küldöttségében.⁴⁸ A delegációt ugyan nem fogadta az uralkodó, de tárgyalást folytattak Rechberg miniszterelnökkel és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium képviselőjével. Itt Bécsben fogalmazták meg Lónyay Menyhért javaslatára a „Tájékoztást”, mely a lelkészeket tájékoztatta és további kitartásra bízta a pátens bevezetésével szemben.⁴⁹ Bécsből hazatérve Lónyayt, bár a pátensharc utolsó nagy rohamában a kormányzat gyűlésfeloszlattal, szolgabíró elé idézéssel, házkutatásokkal, pénzbüntetéssel stb. próbálta még erővel átvinni a protestáns pátens elfogadását, a tiszántúli népes békés-bánáti egyházmegye⁵⁰ már-

⁴³ Lónyay, 2004. 96.

⁴⁴ Nagy Mihály (1788–1878) dunántúli református szuperintendens 1844–1874 a pátensharc idején már igen idős volt. Apostol Pál (1787–1860. márc. 14.) 1848–1860 közötti tiszáninneni szuperintendens az utolsó még törvényesen megválasztott szuperintendens volt, a többi egyházkerületet a hivatalban legidősebb esperesek vezették.

⁴⁵ Lónyay, 2004. 96–97.

⁴⁶ Takács Péter: Forrásokban rejtelkedő. (Potrévázlat Lónyay Menyhértről). *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 35. évf. (2000) 2. sz. 170–177.; *Vasárnapi Újság* 1884. 45. sz., 1884. november 9. 714.; *A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1860-as évfolyama a 2. számmal, a 33. oldalon kezdődik a szerkesztő előszavával.

⁴⁷ PEIL 1860. 8., 1860. február 24. 225–234.

⁴⁸ *Emléklapok br. Vay Miklós életéből.* 453–465.; Apja, Lónyay János, aki 1857-ben még az uralkodó előtt beszélt, már nem vehetett részt ebben a küldöttségben, 1859. november 19-én hunyt el.

⁴⁹ *Révész Imre munkái a pátens korából.* Szerk. Révész Kálmán. Budapest, 1900. 6., 168–174.

⁵⁰ A békés-bánáti református egyházmegye 27 anyaegyházának és 20 leányegyházának lélekszáma összesen 139.256 volt, ezzel magasan kiemelkedett az összes többi egyházmegye közül. A második legnagyobb lélekszáma a heves-nagykunsági egyházmegyének volt: 97.787. *A helvét hitvallású tiszántúli egyházkerület statistikai állapotának kimutatása 1859-dik évről.* Debrecen, 1859.

ciusi gyűlésében egyházmegyei gondnokká választotta.⁵¹ Tiszántúli egyházi szereplésével párhuzamosan Lónyay Pestre is visszatért, itt már 1858-ban a dunamelléki egyházkerület tanügyi bizottságának lett tagja, 1859-től a pesti egyház adófizetője, 1859-ben két fiát az újonnan induló pesti református gimnáziumba íratta be.⁵² 1860 áprilisában a pesti református egyházközség egyháztanácsába választották be.⁵³

Főgondnokként a Dunamelléki Református Egyházkerület élén

1860 a pátensharc zárultával – május 15-én az uralkodó felfüggesztette annak bevezetését – az évek óta üresen álló egyházi tisztségek betöltésének éve volt. Így májusban a dunamelléki református egyházkerület püspökévé Török Pál pesti lelkészt választották, Lónyay Menyhért barátját, aki ez év decemberében keresztelte János fiát.⁵⁴ Az egyházkerület főgondnoki tiszttét gróf Ráday Gedeon (Ráday IV. Gedeon 1806–1873) töltötte be egy évtizedig, majd amikor 1870-ben Ráday „részben kora, megromlott egészsége, részben reá nehezedő viszonyok” miatt lemondott a főgondnokságról,⁵⁵ Lónyay Menyhért neve merült fel elsőnek. Az egyházkerületi közgyűlés által elrendelt főgondnokválasztás⁵⁶ átnyúlt a következő évbe. A választási folyamat győzteseként Lónyay Menyhétre a 236 érvényes szavazatból 162 esett.⁵⁷ Az egyházkerület döntő többsége támogatta a közös pénzügyminiszteri tárcát betöltő Lónyayt. Az ünnepélyes beiktatásra 1871. június 4-én került sor a pesti református templomban az istentisztelet és a lelkészavatás befejeztével tartott ülésen. Az egyházkerületi gyűléseket szokásosan a tanácsteremben tartották, ám a nagyközönség érdeklődése miatt a tágas templomot választották színhelyül.⁵⁸ Török Pál püspök jelentésében olvashatjuk, hogy Lónyay „e díszes hivatalt oly föltét alatt fogadá el, hogy az egyházkerület tőle minél több időt, munkát, áldozatot igényeljen, mert nem akar árnyékéletem élni.”⁵⁹ Az évtized első felében azonban Lónyayt jobban lefoglalta a politikai élet (közös pénzügyminiszterként Bécsben lakott, majd Magyarország miniszterelnöke), mintsem hogy az egyházi ügyekkel jelentősen sokat tudott volna foglalkozni. A politikai térről való visszaszorulása után lett aktív az egyházkerület

⁵¹ PEIL 1860. 11. sz., 1860. március 16. 348–349., *Vasárnapi Újság* 1860. 18. sz., 1860. április 29. 206.

⁵² Ifjabb Lónyay Menyhért és Lónyay Béla az 1859–60 és az 1860–61-es tanévben voltak a pesti református gimnázium diákjai, II–III. és III–IV. osztályt végezték ott el. RL A/14 Lónyay utcai gimnázium iratai, 1. kötet

⁵³ RL D/7 Pesti egyház iratai, egyháztanácsai jegyzőkönyvek 1860., 1864-ben ismét megválasztották.

⁵⁴ Lónyay, 2004. 94.

⁵⁵ Dunamelléki református egyházkerület nyomtatott közgyűlési jegyzőkönyve. 1870. június 11. 2. pont

⁵⁶ Uo. 100. pont

⁵⁷ Dunamelléki református egyházkerület nyomtatott közgyűlési jegyzőkönyve 1871. június 3. 4. pont; Másik jelölt a vértessaljai egyházmegye gondnoka, Sárközy Kázmér (1799–1876) volt. RL C/93 Török Pál, levelezés: Nagy Zsigmond levele Török Pálhoz 1870. szept. Lónyayt nem kedvelik, a vértessaljaiak Sárközyre szavaznak.

⁵⁸ Dunamelléki református egyházkerület nyomtatott közgyűlési jegyzőkönyve 1871. június 3. 5. pont

⁵⁹ Uo. 11. pont

ügyeinek intézésében, ahogy Török Pál püspöknek írt levelei is 1874-től szaporodnak meg. Lónyay Menyhért főgondnokságának legnagyobb eredménye az egyházi közalap megteremtése. Már 1860-ban, a pátensharc idején arról értekezett a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain, hogy szükséges lenne ilyen közalapra az el-

*A Kálvin téri templom Budapesten,
a Dunamelléki Református Egyházkerület központja (Kiscelli Múzeum)*

aggott prédikátorok, lelkészözvegyek és árvák gyámolítására. Főgondnokként sikerült elérnie, hogy a dunamelléki egyházkerületben, ahol ilyen kerületi szinten nem létezett, egyes egyházmegyéknek voltak gyámpénztárai, sikerült ezt létrehozni. S még nagyobb lett az eredmény, hogy az 1881-es debreceni zsinaton ezt országos szintűvé emelte. Erre volt legbüszkébb, amint ezt közvetlenül halála előtt, anyjának írt utolsó levelében is kiemelte: „Most az akadémia és a főkurátorság ad legtöbb foglalkozást, holnap lesz a superintentionalis gyűlés kezdete, továbbá requiem Török Pál püspök felett.⁶⁰ Holnapután felszentelése és székfoglalása Szász Károly új püspöknek. Aztán sok dolgot adand az országos közalap rendezése, melyet a zsinaton én vittem keresztül s elnöke vagyok ezen üdvös és keresztyéni intézetnek. Alapunk a szegény egyházak, elaggott papok, özvegyeik és árváik felsegélésére – máris a 60.000 forintot túlhaladja. Most vetjük alapját annak, hogy ez idővel sok százazrekre emelkedjék, sőt a milliót is meghaladja, s gazdagabb legyen mint a ha-

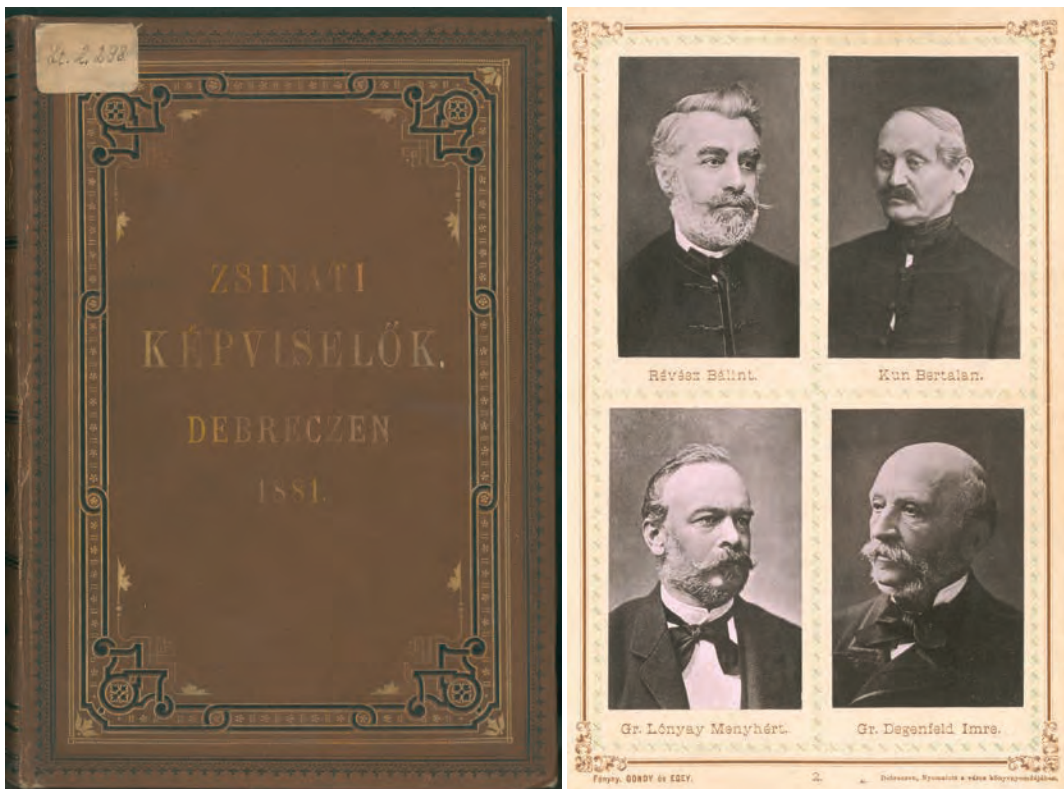
---

⁶⁰ Török Pál püspök 1883. október 7-én hunyt el. A következő évi egyházkerületi közgyűlést megelőzően tartottak rá emlékező gyászünnepélyt 1884. október 25-én. Addigra Lónyay vezetésével lezajlott a püspökválasztás és az október 26-i közgyűlésben szentelték fel az új püspököt, Szász Károlyt.

talmas német nemzet Gusztáv Adolf-egylete. [...] leginkább örvendek azon, hogy hitfeleim vallási ügyeiben szolgálhattam s különösen Isten szolgálói, özvegyei és árvái jólétének emelésére, a nyomor enyhítésére tettem annyit, mennyit előttem alig tett és tehetett valaki. Midőn dunamelléki főkurátorrá lettem, az egyházmegyékben voltak némi özvegy és árvák gyámegyletei, de superintentionális közalap nem volt. Én létesítettem erre egy alapot. Jó rend és takarékoság által ez alap túlhaladja nemsokára a 100.000 forintot.”⁶¹

Az októberi egyházkerületi közgyűlést követően az egyházi közalap végrehajtó bizottságának ülését vezette, annak számításait vetette papírra, amikor a gyűlés lefolyása alatt érte a halál november 3-án. „Mint az új gazda első aratásának, úgy örült az ő általa vetett mag megeredése után az első kalászkodnak.” – mondotta rá emlékezve Szász Károly dunamelléki református püspök.⁶²

*A református egyház alkotmányozó zsinatának fotóalbuma 1881-ből
(Ráday Levéltár)*

⁶¹ Lónyay Menyhért utolsó levele anyjához. Sárszentlőrinc, 1884. okt. 24. *Töredékek* I. 170–175.

⁶² Szász Károly: *Török Pál és Lónyay Menyhért emlékezete*. Budapest, 1885.